

Μιχάλης Ψαλιδόπουλος

**Η έκθεση Porter στο ιστορικό της πλαίσιο : Όψεις της
οικονομικής σκέψης και των εξελίξεων της εποχής (1944-1947)**

Διεθνές πλαίσιο

Η λήξη του Β΄ παγκοσμίου πολέμου βρήκε την αμερικανική οικονομική πολιτική σε ένα δύσκολο σταυροδρόμι επιλογών.(Heller 1981, Truman 1956) Η οικονομία έπρεπε να μεταβεί σε μία νέα κατάσταση και από «εμπόλεμη» να παράγει πλέον αγαθά «ειρήνης». Εκατομμύρια στρατευμένων έπρεπε να βρουν δουλειές, ενώ τα βιώματα της μεγάλης ύφεσης της δεκαετίας του '30 δεν είχαν αποβληθεί οριστικά από τις προσδοκίες επιχειρηματιών και εργαζομένων παρά τις επιτυχίες του New Deal. Επιπρόσθετα η επαναχρηματοδότηση του πενταπλασιασθέντος, λόγω του πολέμου, δημόσιου χρέους των ΗΠΑ και η μετατροπή του σε μακροχρόνιο απαιτούσε χειρισμούς εξαιρετικής λεπτότητας.(Kettl 1956)

Το ΑΕΠ των ΗΠΑ μειώθηκε κατά 1,5% το 1946, αλλά αυξήθηκε κατά 10,5% τον επόμενο χρόνο. Η ανεργία περιορίστηκε στο 4% του εργατικού δυναμικού στις αρχές του 1947 με τάσεις μείωσης. Στο μέτωπο των τιμών ωστόσο η κατάσταση δεν ήταν τόσο ευχάριστη με τον πληθωρισμό να αγγίζει το 30% τον Ιούλιο του 1946, λόγω της κατάργησης των ελέγχων τιμών, που είχαν επιβληθεί κατά τον πόλεμο. Στις αρχές του 1947 ο πληθωρισμός έτρεχε με 9,1% και ποικιλόμορφοι έλεγχοι της εποχής του New Deal επαναφέρθηκαν σε ισχύ. Τέλος, ο Νόμος περί Απασχόλησης του 1946 δέσμευε μεν την κυβέρνηση να διαμορφώνει την οικονομική πολιτική κατά τρόπο ενισχυτικό των θέσεων εργασίας, η πολιτική όμως αυτή αρχικά δεν απέδωσε τα

προσδοκώμενα, λόγω διαφορετικών στόχων μεταξύ Προέδρου, Συμβουλίου Οικονομικών Εμπειρογνομόνων και του Federal Reserve Board.¹

Η κρισιμότητα των προβλημάτων, έτσι όπως αυτά δέσποζαν την αμέσως μεταπολεμική περίοδο, συσπείρωσε απομονωνιστές, που ζητούσαν την επικέντρωση των ΗΠΑ στα δικά της προβλήματα και την απεμπλοκή της από τις διεθνείς δεσμεύσεις της, όπως αυτές είχαν προκύψει μετά το Περλ Χάρμπορ. Ο πρόεδρος Τρούμαν ωστόσο, αν και πολιτικός χωρίς πανεπιστημιακή μόρφωση,² άρα στερούμενος συστηματικής εκπαίδευσης σε θέματα διεθνών πολιτικών και οικονομικών σχέσεων, είχε διαμορφώσει άλλη άποψη για τον παγκόσμιο ρόλο των ΗΠΑ μεταπολεμικά. Η συμμαχία με την ΕΣΣΔ κατά του φασισμού είχε, κατ' αυτόν, περιστασιακό χαρακτήρα και η συντριβή του χιτλερισμού αναδείκνυε ξανά την αντιπαλότητα μεταξύ του καπιταλισμού και κομμουνισμού σε παγκόσμια κλίμακα.(Davis 1974, Gaddis 1972). Αυτή απαιτούσε τη συστηματική ενίσχυση του καπιταλιστικού στρατοπέδου από τις ΗΠΑ και ο Τρούμαν, πιστός σε αυτήν τη στρατηγική, επιδίωξε, στο εσωτερικό των ΗΠΑ, συμμαχίες, που τον ενίσχυσαν στην απόφασή του να δώσει εξ ίσου σημαντικό βάρος στις εσωτερικές οικονομικές εξελίξεις και στα διεθνή πολιτικά συμφέροντα της χώρας του, όπως τα όριζε ο ίδιος. Αυτά απαιτούσαν στην ειδική περίπτωση της Ελλάδας την αποδοχή της κληρονομιάς των Βρετανών που ήλεγχαν ως τότε την επέκταση της ρωσικής / σοβιετικής επιρροής στα βόρεια σύνορα της χώρας.

Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών ήταν η αποστολή Porter στην Ελλάδα, τον Φεβρουάριο του 1947, προκειμένου να έχει ο αμερικανός πρόεδρος μια άποψη προσωπικού του απεσταλμένου για την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας πριν προβεί στην σημαντική, όπως εκ των υστέρων προέκυψε, εξαγγελία του Δόγματος που συνδέθηκε με το όνομά του, τον Μάρτιο του 1947.³

Ο Paul A. Porter ήταν δικηγόρος, στέλεχος του Δημοκρατικού κόμματος και παιδί του New Deal. Στις αρχές της δεκαετίας του '30 είχε διακριθεί για την συμβολή

---

¹ H. Stein 1969 και N. Spulber 1989. Η πορεία της αμερικανικής οικονομίας ως το 1950 εξακολούθησε μία ακανόνιστη διαδρομή με το 1947 και το 1949 να αποτελούν χρονιές ανόδου της οικονομικής δραστηριότητας. Μόνο μετά την έναρξη του πολέμου της Κορέας, που σηματοδότησε την μερική επανενεργοποίηση του πολεμικού-αμυντικού τομέα της οικονομίας, μπήκε η οικονομική συγκυρία των ΗΠΑ σε φάση σταθερής ανόδου.

² Για την ακρίβεια δεν είχε πάει ούτε στο κολέγιο καθώς οικογενειακοί λόγοι τον οδήγησαν να δουλέψει ως τραπεζοϋπάλληλος από πολύ νεαρή ηλικία βλ. H. Truman 1955.

³ Είναι γνωστό ότι είχε προηγηθεί η ανακοίνωση της βρετανικής κυβέρνησης προς τις ΗΠΑ ότι αδυνατούσε να συνεχίσει τον ρόλο της ενίσχυσης της ελληνικής κυβέρνησης στον αγώνα της κατά της κομμουνιστικής επικράτησης στην Ελλάδα. Βλ. New York Times, 2/3/1947.

του σε νομικά και οργανωτικά ζητήματα της ανάδειξης των αγροτικών συνεταιρισμών σε κοινωνικούς εταίρους, που, στα πλαίσια της οργανωμένης οικονομίας της εποχής, συμμετείχαν στην λήψη αποφάσεων στις δομές ελέγχου της οικονομίας που δημιούργησαν οι κυβερνήσεις Ρούσβελτ. Κατά τη διάρκεια του πολέμου εργαζόταν στην υπηρεσία ελέγχου τιμών.⁴

Είναι σημαντικό να τονίσουμε εδώ τον πραγματιστικό και πειραματικό χαρακτήρα του New Deal σε αντιδιαστολή προς τα ακαδημαϊκά θεωρητικά σχήματα της εποχής, όπως ο κείνσιανισμός. Η διάκριση αυτή επιβάλλεται δεδομένου του, ότι όχι μόνο ο Porter, αλλά και τα περισσότερα στελέχη της αμερικανικής αποστολής βοήθειας προς την Ελλάδα είχαν θητεύσει στην διαχείριση του αμερικανικού οικονομικού συστήματος επί Ρούσβελτ που περιελάμβανε ad hoc παρεμβάσεις, μεταξύ άλλων, στους τομείς της βιομηχανικής οργάνωσης, της διενέργειας έργων υποδομής, στην περιφερειακή ανάπτυξη και στην προστασία της αγροτικής παραγωγής.(Bernstein 2001)

Οικονομική σκέψη του New Deal

Η περίοδος του μεσοπολέμου θεωρείται μια εποχή σημαντικής θεωρητικής περιόδου στην οικονομική επιστήμη. Μεταξύ άλλων ο Κέινς διατύπωσε τη Γενική Θεωρία του, οι Chamberlin και Robinson τη θεωρία του μονοπωλιακού ανταγωνισμού, ο Knight την θεωρία κινδύνου και αβεβαιότητας, ενώ συντελέστηκε και μια επανάσταση στο χώρο των εθνικών λογαριασμών, της στατιστικής και της μέτρησης. Γενικά στον χώρο της οικονομικής θεωρίας καθώς και σε αυτόν των προτάσεων οικονομικής πολιτικής υπήρχε ένας αξιοζήλευτος πλουραλισμός απόψεων και ιδεών.(Shackle 1967).

Ενώ συνέβαιναν αυτά στους πανεπιστημιακούς και ερευνητικούς χώρους, στη δημόσια ζωή τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Το βιβλίο οικονομικού περιεχομένου με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία και απήχηση ήταν το *The Modern Corporation and Private Property* των A. Berle και G. Means. Κατά τους συγγραφείς αυτούς η σύγχρονη επιχείρηση είχε αποκτήσει ένα μέγεθος που από πλευράς οργάνωσης και λειτουργίας δεν είχε καμιά σχέση με ανταγωνιστικές επιπτώσεις στις τιμές. Κατά

---

⁴ Για τον Porter βλ. περισσότερα στο βιογραφικό του κείμενο στον παρόντα τόμο. Ας σημειωθεί ότι ο Paul A. Porter δεν έχει καμιά σχέση με τον Paul R. Porter ,αρχηγό της αμερικανικής αποστολής στην Ελλάδα το 1949.

συνέπεια, για τους ίδιους, οι αγορές ελέγχονταν από τους παραγωγούς ή ακριβέστερα από τους τεχνοκράτες που διεύθυναν τις ανώνυμες εταιρείες, αντί των ιδιοκτητών.

Οι Berle και Means συνηγορούσαν υπέρ ενός κοινωνικού ελέγχου των επιχειρήσεων, που δεν θα απέτρεπε ωστόσο τις μονάδες αυτές από το να συνεχίζουν απρόσκοπτα τη λειτουργία τους. Προηγούμενοι του Schumpeter κατά μία δεκαετία, οι Berle και Means έβλεπαν ότι μόνο η μεγάλη επιχείρηση που δέσποζε στην αγορά ήταν σε θέση να εφαρμόσει καινοτομίες και να νεωτερίσει ωθώντας την τεχνική βάση της παραγωγής σε ποιοτικά βελτιωμένες μεθόδους. Τελικό συμπέρασμα ήταν ότι ο προγραμματισμός της δράσης των μεγάλων επιχειρήσεων και ο συντονισμός τους από πλευράς κράτους ήταν το κλειδί αποφυγής υφέσεων / κρίσεων σαν αυτή που ζούσε η αμερικανική οικονομία μετά το 1929.

Άλλο πολυδιαβασμένο βιβλίο της εποχής ήταν το Road to Plenty των W. Foster και W. Catchings. Επηρεασμένοι από τον J. Hobson οι Foster / Catchings συνηγορούσαν υπέρ μακρόπνοων δημόσιων έργων υποδομής, ήδη πριν το ξέσπασμα της κρίσης, όταν ελάχιστοι οικονομολόγοι «τολμούσαν» να επιχειρηματολογήσουν υπέρ της διεύρυνσης του ρόλου του δημοσίου στην οικονομία.

Τελευταίο μπεστ-σέλλερ της οικονομικής βιβλιογραφίας της εποχής ήταν το Full recovery or stagnation? του A. Hansen , στο οποίο ο διαπρεπής υποστηρικτής της διεθνούς συνεργασίας και του ελάχιστου κράτους της δεκαετίας του '20, εκλαΐκευσε πειστικά της θέση της στασιμότητας του αμερικανικού καπιταλισμού ως ερμηνεία της κρίσεως του 1929. Αντλώντας από τη δουλειά του για τους επιχειρηματικούς κύκλους, ο Hansen εξήγησε των απώλεια δυναμισμού της οικονομίας των ΗΠΑ με την ευλογοφανή, για τον μέσο αμερικανό, εξήγηση της εξάντλησης των δυνατοτήτων ανάπτυξης της χώρας μετά την παρέλευση όλων των δυνατοτήτων επένδυσης που έφερε η εξάπλωση των εσωτερικών συνόρων ως τον Ειρηνικό. Παρότι ο Hansen δεν ήταν τόσο αναλυτικός στο ζήτημα της πιο πρόσφορης οικονομικής πολιτικής για το ξεπέραςμα της στασιμότητας – κατά πολλούς άλλωστε την θεωρούσε μοιρολατρικά αναπόφευκτη – ενίσχυσε και αυτός με τον τρόπο του τις πιθανές αναζητήσεις διεξόδου μέσω της κρατικής παρέμβασης.

Οι οικονομικοί σύμβουλοι του Ρούσβελτ, R. Tugwell και R. Morley ήταν και αυτοί φορείς ιδεών ξένων προς την αυτορύθμιση της αγοράς κατά τους κανόνες της. Ο Tugwell προωθούσε την ιδέα του οικονομικού προγραμματισμού σε πιο προχωρημένα επίπεδα από τους Berle / Means και αναδείχθηκε σε ιθύνουσα προσωπικότητα σε θέματα αναδιάρθρωσης της οικονομίας μέσω μηχανισμών

ελέγχου, παρακολούθησης και παρέμβασης της παραγωγικής προσπάθειας. Η αναδιανομή του εισοδήματος στο New Deal έπαιρνε διαστάσεις άμεσης προτεραιότητας για να σταματήσει η πτώση των τιμών και να επανέλθει η αμερικανική οικονομία σε καθεστώς ανάκαμψης. Επιπρόσθετα, ο Μ. Eccles έκανε ως πρόεδρος του Fed μεγάλο αγώνα για να «περάσει» τις επεκτατικές αυτές θέσεις στα άλλα, πιο φιλελεύθερα-συντηρητικά μέλη της ανώτατης νομισματικής αρχής της χώρας.

Σίγουρα η ιστορία της οικονομικής σκέψης που επικρότησε το New Deal δεν μπορεί να εξαντληθεί στις παραπάνω γραμμές. Επρόκειτο για ένα οικονομικό πείραμα σε εξέλιξη, ένα πείραμα που αναδιπλώθηκε ακολουθώντας νέα πορεία το 1935 (όταν το National Industrial Reconstruction Act κρίθηκε αντισυνταγματικό από το Ανώτατο Δικαστήριο) και το 1938 (όταν η ανεργία αυξήθηκε πάλι από 7 σε 10 εκατομμύρια). Το χαρακτήριζε πίστη στην παρέμβαση, στον εξορθολογισμό, στην οργάνωση, στην πρωτοκαθεδρία της ανάκαμψης της εσωτερικής αγοράς και μια επιφύλαξη απέναντι στα δεινά που μπορούσε να προκαλέσει μια εξωστρεφής ανάπτυξη μέσω του διεθνούς ελεύθερου εμπορίου, όπως είχε διδάξει και η κρίση του 1929. Το χαρακτήριζε όμως και πίστη στην οικονομική ελευθερία και στη δυνατότητα της να αποδώσει άριστα αποτελέσματα, αν το πλαίσιο λειτουργίας και δραστηριοποίησης των οικονομούντων ατόμων ήταν διαμορφωμένο κατάλληλα.

Και στη Μ. Βρετανία την ίδια εποχή και ως το τέλος του Β΄ παγκοσμίου πολέμου, οι οικονομολόγοι ταγμένοι στην κοινή συμμαχική προσπάθεια εντρύφησαν στα οικονομικά των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών διατυπώνοντας θεωρίες για την γρηγορότερη ενσωμάτωση τους στον βιομηχανικό κόσμο.(Arndt 1987,43-8). Και εδώ η πίστη στην καθοδήγηση της οικονομίας από ένα παρεμβατικό κράτος, ευνοϊκά διακείμενο στην ιδιωτική πρωτοβουλία, αλλά όχι υποταγμένο σ' αυτήν, ήταν ο κανόνας. Κατά συνέπεια οι ξένες αποστολές που ανέλαβαν να μελετήσουν τις οικονομίες των λιγότερο αναπτυγμένων ή περισσότερο πληγειθισών από τον πόλεμο χωρών, να ελέγξουν τον εφοδιασμό, να προσφέρουν βοήθεια, να εποπτεύσουν τη διενέργεια έργων κ.λπ. μοιράζονταν, πάνω-κάτω, τις ιδέες αυτές. Πολύ αργότερα, στη δεκαετία του '50 και όσο διαρκούσε ο χρυσός αιώνας της βιομηχανικής απογείωσης του αναπτυγμένου κόσμου, έχασαν σταδιακά οι απόψεις αυτές τη λάμψη και αποδοχή τους, ενώ πιο φιλο-επιχειρηματικές απόψεις προσάρμοσαν την αντιπαράθεση μεταξύ οικονομολόγων στο κλασικό τρίγωνο νεοκλασικοί, κείνσιανοί, μαρξιστές.

Οικονομική σκέψη στην Ελλάδα

Η οικονομική ιστορία της Ελλάδας κατά την άμεσα μεταπολεμική περίοδο, και ως το 1953, έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών, που αποκαλύπτοντας και αξιολογώντας αρχαιακό υλικό, έχουν συμβάλλει σε μια πιο εμπειριστατωμένη και λιγότερο ιδεολογικά φορτισμένη ανασυγκρότηση της εποχής.⁵

Η Ελλάδα, που ανήκε στις φτωχότερες χώρες της Ευρώπης του μεσοπολέμου, υπέστη κατά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο βαριές ανθρώπινες απώλειες, καταστροφές υλικού κεφαλαίου και εκμηδενισμό του νομίσματός της, με αποτέλεσμα η μεταπολεμική της ανασυγκρότηση να μην είναι εύκολη υπόθεση.⁶ Η κατάσταση γινόταν πιο περίπλοκη εξαιτίας του γεγονότος ότι το πολιτικό ζήτημα της χώρας, το θέμα της πολιτικής εξουσίας, παρέμενε εξαιρετικά ρευστό. Η πολιτική σύγκρουση μεταξύ βενιζελικών και μοναρχικών του μεσοπολέμου είχε δώσει τη θέση της σε σύγκρουση αστικού κόσμου και κομμουνισμού. Η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου και οι ξεχωριστοί δρόμοι αντίστασης στον άξονα, με εξαίρεση το Γοργοπόταμο, είχαν οδηγήσει τα πολιτικά στρατόπεδα σε μία έλλειψη διάθεσης συμβιβασμού, που παραδόξως και χωρίς επιμονή στις λεπτομέρειες έδωσε τη θέση της στη συμφωνία της Καζέρτας τον Σεπτέμβριο του 1944.

Οι καταστροφές του πολέμου απαιτούσαν κυβέρνηση μεγάλων ικανοτήτων και ξεκάθαρων στόχων για την οικονομία. Το ΕΑΜ ωστόσο, με την εξαίρεση γενικόλογων διακηρύξεων για την επόμενη μέρα, ήταν επικεντρωμένο στον πολιτικό αγώνα και δεν διατύπωσε άποψη για την οικονομική πολιτική. Η έκδοση χρήματος με κάλυμμα το σιτάρι η ανθρωποώρες εργασίας από την κυβέρνηση του βουνού ,αποτέλεσε αποκεντρωμένη ενέργεια χωρίς συνέχεια. Τον Μάιο του 1944 στην σύσκεψη του Λιβάνου το θέμα της οικονομίας δεν συζητήθηκε και η μόνη αναφορά έγινε στην ανάγκη η Ελλάς να ζητήσει δωρεές απ' τους συμμάχους ⁷ Η κατάσταση

---

⁵ Έργα γραμμένα εκείνη την εποχή με ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι τα Delivanis/Cleveland 1949 και Sweet-Escott 1954. Ο Candilis 1968 έχει μια πλούσια σε ποσοτικά στοιχεία ανασκόπηση της οικονομίας ως την εποχή της δικτατορίας. Πρόσφατα έργα με έμφαση στα οικονομικά της εποχής είναι τα Kofas 1987, Politakis 1990, Lykogiannis 2002, και ιδιαίτερα Σταθάκης 2004. Γιά την αμερικανική παρέμβαση πρβλ. και Amen 1978 και Wittner 1982. Χαρακτηριστικό των περισσότερων από αυτά τα έργα είναι ότι αποτελούν διδακτορικές διατριβές, ότι έχουν γραφεί στα αγγλικά και ότι παραδόξως μόνο πολύ μικρό μέρος τους έχει μεταφραστεί στην ελληνική γλώσσα.

⁶ Για την ελληνική οικονομία επί κατοχής βλ. Mazower 1993, Ritter, 1986. Πρβλ. και την μαρτυρία του γερμανού απεσταλμένου επί κατοχής για να «σώσει» την ελληνική οικονομία Neubacher 1957.

⁷ Βλ. Richter 1973, 437. Το τέταρτο κεφάλαιο της απόφασης περιλάμβανε σειρά αιτημάτων για τον εφοδιασμό της χώρας από τους συμμάχους.

από τότε και ως τον Οκτώβριο έγινε χειρότερη από την αποδιάρθρωση του πολιτικού και κοινωνικού σκηνικού.

Κατά τον οικονομολόγο και αυτόπτη μάρτυρα της εξέλιξης της ελληνικής οικονομίας την εποχή εκείνη, G. Patterson, «Οι Έλληνες αρμόδιοι και οι συμμαχικές στρατιωτικές δυνάμεις μη έχοντας προσεκτικά διατυπωμένα σχέδια, κοίταζαν χωρίς ελπίδα το χάος». ⁸ (Patterson, 1948, 28-9).

Η άποψη αυτή δεν είναι ωστόσο απόλυτα ακριβής. Έλληνες διανοούμενοι διέθεταν και σχέδια και απόψεις, που ωστόσο δεν μετουσιώνονταν σε μακροχρόνια συλλογική δράση και στρατηγική καθώς τους έλειπε η διασύνδεση με την πολιτική και η συναίνεση της πολιτικής εξουσίας.⁹

Ο κατ' εξοχήν άνθρωπος που διέθετε άποψη για την οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας μεταπολεμικά ήταν ο καθηγητής, ακαδημαϊκός, διοικητής της Τράπεζας Ελλάδος, υπουργός της ελεύθερης κυβέρνησης στο Λονδίνο ως τις 27/6/43 και από τότε πρέσβης-αντιπρόσωπος της Ελλάδας σε διεθνή οικονομικά ζητήματα, Κυριάκος Βαρβαρέσος.

Ο Βαρβαρέσος είχε τεράστια θεωρητική και διοικητική πείρα και παρακολουθούσε εκ του σύνεγγυς, όχι μόνο τις οικονομικές εξελίξεις στην κατεχόμενη Ελλάδα, αλλά και την στιβαρή διοίκηση της πολεμικής οικονομίας της Μεγάλης Βρετανίας από την τότε κυβέρνηση εθνικής ενότητας που είχε συστρατεύσει στους κόλπους της όλους τους γνωστούς βρετανούς οικονομολόγους της εποχής του How to pay for the war του Κέινς.

Κατά τον Βαρβαρέσο, φορέας της οικονομικής ανασυγκρότησης θα έπρεπε να ήταν, όπως προετοιμαζόταν να γίνει και στις άλλες χώρες της Ευρώπης, ένα ισχυρό κράτος που θα προδιέγραφε το θεσμικό πλαίσιο και μέσω μηχανισμών ελέγχου θα οδηγούσε την οικονομία σε ανοδική πορεία. Σε μεταγενέστερη φάση θα μπορούσαν να δοθούν και στην ιδιωτική πρωτοβουλία ευρείς χώροι δραστηριότητας. Προϋπόθεση της ανασυγκρότησης ήταν η εισαγωγή μιας νέας νομισματικής μονάδας, σταθερής αξίας, και η εμπέδωση κλίματος κοινωνικής δικαιοσύνης, αφού μόνο με

---

⁸ Η διατριβή του Patterson που υποστηρίχθηκε το 1948 έχει εξαιρετική σημασία για τον μελετητή της εποχής. Επιπρόσθετα, το αντίτυπο που διαθέτει στους ερευνητές η Widener Library του Harvard (που είναι και το μοναδικό διαθέσιμο στο κοινό), έχει σε κάθε σελίδα πάμπολλες εκ των υστέρων παρεμβάσεις και σβυσίματα, προκειμένου το κείμενο να γίνει πολιτικά ορθό, έχει συνεπώς διπλό ενδιαφέρον για τον έλληνα αναγνώστη. Ο Patterson , μετά τη διατριβή του επέστρεψε στην Ελλάδα ως μέλος της Νομισματικής Επιτροπής ,και στη συνέχεια ακολούθησε ακαδημαϊκή καριέρα και έγινε καθηγητής Διεθνούς Χρηματοοικονομικής στο Yale.

⁹ Για την οικονομική σκέψη στην Ελλάδα του ύστερου μεσοπόλεμου βλ. Ψαλιδόπουλος 1987 και 1999.

ευρύτατη κοινωνική συναίνεση θα επουλώνονταν οι πληγές της κατοχικής λεηλασίας. Επιπρόσθετα θα λαμβάνονταν ποικίλα μέτρα αναζωογόνησης της παραγωγικής μηχανής.

Δίνοντας εξαιρετική σημασία στον προσδιορισμό μιας ακριβούς αξίας της νέας δραχμής ο Βαρβαρέσος οδηγήθηκε στην πρόταση η νομισματική κυκλοφορία να προσδιοριστεί στο 1/5 του ύψους που υπήρχε πριν την κήρυξη του πολέμου. Η πρόταση αυτή στηριζόταν στην ποσοτική θεωρία του χρήματος και υπάκουε στην ουσία σε πολύ απλούς συλλογισμούς.

Σύμφωνα με αυτούς το εθνικό εισόδημα είχε μειωθεί πάνω από το 50%, ενώ οι διεθνείς τιμές είχαν ανέλθει κατά 50%. Επομένως κατ' αρχήν, η προπολεμική κυκλοφορία θα εξυπηρετούσε πάνω-κάτω τις μεταπολεμικές συναλλαγές. Διαιρώντας την κατά την απελευθέρωση νομισματική κυκλοφορία διά της προπολεμικής και πολλαπλασιάζοντας το πηλίκο επί την προπολεμική αξία της λίρας θα προέκυπτε μια νέα «αξιόπιστη» ισοτιμία της δραχμής.¹⁰

Η πρόταση Βαρβαρέσου πρωτοδιατυπώθηκε με την παραπάνω μορφή την άνοιξη του 1944 και αντιμετωπίστηκε στρυφνά από την νέα πολιτική ηγεσία της χώρας. Της προσάφθηκε ως μειονέκτημα η υποτίμηση του παράγοντα της ταχύτητας κυκλοφορίας του χρήματος, που είχε προσλάβει ιλιγγιώδεις ρυθμούς το καλοκαίρι του 1944. Η κριτική αυτή ήταν μεν ορθή, την συμερίζονταν και οι σύμμαχοι, αποτελούσε ωστόσο μια τεχνική πλευρά μιας συγκεκριμένης, εμπεριστατωμένης, κατά τα άλλα, άποψης. Ο Βαρβαρέσος λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που του έγιναν προσάρμοσε την πρότασή του στις νέες συνθήκες και έδειξε ετοιμότητα να αναθεωρήσει τους υπολογισμούς του στα δεδομένα της τελευταίας στιγμής πριν την απελευθέρωση. Έτσι παραμονές της απελευθέρωσης και υπό το κράτος του επιδεινωθέντος υπερπληθωρισμού στην Ελλάδα, κατέληξε στην τελική πρόταση του 1/5 για την νομισματική κυκλοφορία που ταυτόχρονα θα σήμαινε ανατίμηση της δραχμής έναντι της λίρας.

Το ζήτημα όμως βρισκόταν αλλού. Ο Βαρβαρέσος δεν ήταν αρεστός στον κύκλο του Γ. Παπανδρέου που μετά από τον Απρίλιο του 1944 είχε αναλάβει την πρωθυπουργία και μετά τη συμφωνία του Λιβάνου είχε αναδειχθεί σε ηγέτη της κυβέρνησης εθνικής ενότητας. Δεν ήταν αρεστός ούτε ως πολιτική προσωπικότητα, ούτε ως φορέας συγκεκριμένων οικονομικών ιδεών.

---

¹⁰ Πρβλ. Κ. Βαρβαρέσος, 1953 και Βενέζης 1955.

Εκλεκτός του Παπανδρέου ήταν ο συνάδελφος του Βαρβαρέσου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, καθηγητής Ξενοφών Ζολώτας. Ο Ζολώτας ήταν ως τότε αυστηρά αφοσιωμένος στο ακαδημαϊκό του έργο και είχε συνεργαστεί επί κατοχής με τον Παπανδρέου στον κύκλο της «Σοσιαλιστικής Ένωσης» στον οποίο μετείχαν και οι Α. Αγγελόπουλος και Κ. Καραμανλής. Οι προτάσεις του Ζολώτα για την «ώρα μηδέν» της ελληνικής οικονομίας κατατέθηκαν γραπτά το Σεπτέμβριο του 1944 και κοινοποιήθηκαν και στο Βαρβαρέσο διά της διπλωματικής οδού.

Ο Ζολώτας έδινε έμφαση στη νεοελληνική πραγματικότητα όπως την αντιλαμβανόταν ο ίδιος. Κατά τη γνώμη του, δεν υπήρχε αξιόπιστος διοικητικός μηχανισμός που θα μπορούσε να στηρίξει την ανασυγκρότηση της χώρας. Το ρόλο αυτό έπρεπε να αναλάβει η ελεύθερη αγορά που θα προσδιόριζε μόνη της την ορθή ισοτιμία της νέας δραχμής προς το ξένο συνάλλαγμα. Κεντρικό ρόλο στην πρόταση Ζολώτα έπαιζε η χρυσή λίρα. Οι πωλήσεις / αγορές χρυσών λιρών από την κεντρική τράπεζα στην ελεύθερη αγορά θα έδιναν την «ορθή» ισοτιμία του νέου νομίσματος.

Αφετηρία της σκέψης του Ζολώτα ήταν η ολοκληρωτική καταστροφή της φυσικής οικονομίας αλλά και του νομίσματος κατά την κατοχή. Η όποια ανασυγκρότηση θα προέκυπτε σταδιακά. Αρχικά η κυβέρνηση της απελευθέρωσης δεν θα είχε καθόλου έσοδα, λόγω έλλειψης φορολογητέας ύλης. Ακόμα και αν οριζόταν ένα νέο επίπεδο κυκλοφορίας στο 1/5 του προπολεμικού, αυτό το χρήμα δεν θα κατανεμόταν ομοιόμορφα στους οικονομικούς δρώντες. Το γεγονός ότι ο πληθυσμός βρισκόταν σε κατάσταση λιμοκτονίας έκανε την ψυχολογία του απρόβλεπτη. Ο αντιπραγματισμός και η αποθεματοποίηση ήταν η παρατηρούμενη καθημερινή πραγματικότητα την οποία η οικονομική πολιτική έπρεπε να αναγάγει σε αφετηρία των προσπαθειών της. Αντί του υπολογισμού μιας «ορθής» νομισματικής κυκλοφορίας ή νέας ισοτιμίας της δραχμής, ο Ζολώτας πρότεινε, αρχικά να ξεκινήσει να λειτουργεί η παραγωγική μηχανή και σε μετέπειτα χρόνο, μέσω νομισματικών χειρισμών, να οδηγηθεί η κυβέρνηση σε μια μη προκαλούσα πληθωρισμό «ορθή» νομισματική κυκλοφορία.¹¹

Εξαιρετικής σημασίας λεπτομέρεια στην όλη διαδικασία, κατά τον Ζολώτα, και εγγύηση αποφυγής νομισματικής αστάθειας, ήταν η εγγύηση του κράτους προς τους πολίτες ότι η νέα δραχμή ήταν 100% καλυμμένη σε συνάλλαγμα / χρυσό και μετατρέψιμη. Η ελεύθερη μετατρέψιμότητα (μία κατάσταση οπωσδήποτε ευκαία,

---

¹¹ Για τις απόψεις Ζολώτα, βλ. του ίδιου, 1944 καθώς και 1945. Πρβλ. και Βενέζης 1955.

αλλά παγκοσμίως ανύπαρκτη εκείνη την εποχή) ήταν αυτή που θα μετέστρεφε την δυσμενή ψυχολογία των συναλλασσομένων και, στο μέτρο που θα είχε διάρκεια, σε συνδυασμό και με άλλες κινήσεις (εισαγωγή πρώτων υλών και αγαθών και προώθησή τους στην αγορά) θα θεμελιώνει μια οικονομικά ανοδική πορεία χωρίς πληθωρισμό.

Οι προτάσεις Ζολώτα έγιναν δεκτές από την κυβέρνηση εθνικής ενότητας και ο ίδιος κλήθηκε να καταλάβει θέση Συνδιοικητή της Τραπέζης Ελλάδος, θέση που δημιουργήθηκε για τον σκοπό αυτό. Ο διοικητής Βαρβαρέσος παραιτήθηκε στο άκουσμα της είδησης αυτής, η παραίτησή του δεν έγινε δεκτή, οπότε απείχε από τα καθήκοντα του διοικητή μέχρι τις αρχές του 1945, όταν ο Ζολώτας παραιτήθηκε με τη σειρά του και η θέση του συνδιοικητή καταργήθηκε.

Η παραίτηση Ζολώτα επήλθε λόγω της πλήρους αποτυχίας της κυβέρνησης εθνικής ενότητας να σταθεροποιήσει την οικονομία, αποτυχίας που η ιστορική έρευνα απέδιδε, ως πρόσφατα, κυρίως, και μάλλον δυσανάλογα, στα Δεκεμβριανά, και όχι στις αφετηρίες του εγχειρήματος. Άλλωστε πλην του Ζολώτα, υφυπουργός οικονομικών ήταν ο υπουργός του βουνού Α. Αγγελόπουλος και αρμόδιος υπουργός ο σεβασμιος ηγέτης της ΠΕΕΑ και καθηγητής Α. Σβώλος, ενώ την πολιτική στήριζε επισήμως και το ΕΑΜ.¹² Για τους λόγους αυτούς ήταν η κριτική προς την οικονομική πολιτική του χειμώνα το 1944 σχεδόν ανύπαρκτη¹³, ενώ από μια άποψη η αριστερά, μετά την πολιτική της υποχώρηση στο Λίβανο, ηττήθηκε από την εφαρμογή της και στο χώρο της εφαρμογής οικονομικών ιδεών στην πράξη, όπως θα δούμε παρακάτω.

Όπως προαναφέρθηκε δεν υπάρχουν κείμενα της ΕΑΜικής αριστεράς από την εποχή της κατοχής ή την αμέσως μεταπολεμική περίοδο, που να περιγράφουν ή να αναλύουν την οικονομική κατάσταση της χώρας, προτείνοντας μέτρα διαμόρφωσης της οικονομικής πολιτικής. Η οικονομική ανασυγκρότηση θα γινόταν στη βάση μιας πολιτικής αναδιάρταξης, που θα είχε προηγηθεί, έχοντας θέσει τους όρους σχεδιασμού της πολιτικής σε νέα βάση.

Δύο μήνες μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας άρχισε η κυκλοφορία του «Ανταίου» του περιοδικού της εταιρείας «Επιστήμη-Ανοικοδόμηση» υπό τη διεύθυνση του Δημήτρη Μπάτση. Η πολιτική ταυτότητα των συνεργατών του «Ανταίου» δεν ήταν εύκολο να αποκριθεί: όλοι τάσσονταν υπέρ μιας «άλλης»

---

¹² Για την προσωπική κατάθεση του Σβώλου για το όλο εγχείρημα, βλ Σβώλος 19 72, τόμος 1^{ος}, σελ.132-76,

¹³ Για μία εξαίρεση βλ. Μαιμούκας 1945.

ανάπτυξης που ήταν απαραίτητο να καταστρωθεί στη βάση των δυνατοτήτων επιστήμης και τεχνικής την εποχή εκείνη.

Η παρουσία του Ν. Κιτσίκη στην ομάδα των τακτικών συνεργατών σηματοδοτούσε την σύμπλευση μεγάλης μερίδας του τεχνικού κόσμου στο πολιτικό εγχείρημα που επιδίωκε η Αριστερά. Το ΤΕΕ είχε ήδη επέμβει δραστικά στην κοινωνική ζωή της Ελλάδας από τη δεκαετία του '30 (Κιτσίκης 1933) και η σύγκλιση των μηχανικών με την αριστερή κοινωνική διάνοηση παρήγαγε ένα πειστικό οπλοστάσιο επιχειρημάτων υπέρ της, σε διαφορετικές από τις υφιστάμενες βάσεις, ανάπτυξης.

Η συμβολή του «Ανταίου» κατά την πρώτη περίοδο έκδοσης του στα οικονομικά προβλήματα της χώρας ήταν πολύπλευρη. Άσκησε δριμυία κριτική στην «αστική» οικονομική πολιτική της εποχής, προπαγάνδισε τα επιτεύγματα της ανοικοδόμησης στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού και, κυρίως, επιχειρηματολόγησε υπέρ της δημιουργίας βαριάς βιομηχανίας στην Ελλάδα. Το φθινόπωρο του 1947, αρκετούς μήνες μετά την αναχώρηση του Porter εκδόθηκε *Η Βαρεία Βιομηχανία στην Ελλάδα* του Μπάτση η οποία υπερκάλυψε με την πληρότητα και σοβαρότητα της το υφιστάμενο κενό στη μαρξιστική βιβλιογραφία (Μπάτσης 1947).

Βασική αρχή του ως τότε τρόπου λειτουργίας του οικονομικού συστήματος της Ελλάδας κατά τον Μπάτση ήταν ότι οι συντελεστές παραγωγής «έχουν αξία όχι σαν μέσα,σαν υλικά για την ανασυγκρότηση της οικονομίας, αλλά σαν μέσα για πλουτισμό» (Μπάτσης 1945,3). Όλο το κεφάλαιο της χώρας συγκεντρώνεται και χρησιμεύει «σαν κεφάλαιο για κερδοσκοπία στα χέρια λίγων οικονομικών, τραπεζιτικών και επιχειρηματικών συγκροτημάτων».(ο.π.) Η υπόλοιπη οικονομία, ιδίως η αγροτική, μαραζώνει η παραγωγική κίνηση φθίνει,το νόμισμα υποτιμάται,εμφανίζεται η χρυσοφιλία κλπ.

Το συμπέρασμα του Μπάτση ήταν λοιπόν σαφές «στα σημερινά πλαίσια της οικονομικής πραγματικότητας κάτι πρέπει να αλλάξει» (ο.π.,4) Λύσεις που δεν λαμβάνουν αυτή τη πραγματικότητα υποση τους «θαναι φετιχιστικές λύσεις»,(ο.π.) υπογράμμισε. Ανοικοδόμηση όσο υπάρχει «μια μονοπωλιακή κερδοσκοπική ολιγαρχία» (ο.π.) δεν μπορούσε να υπάρξει.

Ενώ όμως άμεσο καθήκον ήταν «πρώτα δημοκρατικός μετασχηματισμός και έπειτα σοσιαλιστικός μετασχηματισμός» (Πρβλ. και Ζέβγος 1945) ή, σύμφωνα με τα λόγια του ηγέτη του ΚΚΕ Ν.Ζαχαριάδη «πριν απ' όλα να ολοκληρωθεί ο

εθνικοδημοκρατικός μετασχηματισμός» (Ζαχαριάδης 1945) που συμπεριλάμβανε την κατάργηση μεσοφεουδαρχικών σχέσεων στην αγροτική οικονομία και της εξάρτησης από το ξένο κεφάλαιο, το ερώτημα που τίθεται είναι με ποιους συμμάχους θα συνέβαιναν όλα αυτά, και μάλιστα μετά τη Βάρκιζα.

Έτσι οι εντυπωσιακές αναλύσεις του *Ανταίου*, επιβεβαίωναν μεν την κεντρική θέση του περιοδικού, για την δυνατότητα οικοδόμησης μιας βιομηχανικής Ελλάδας, δεν συνέβαλαν από την άλλη στο χτίσιμο συμμαχιών με άλλες κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις. Με την έννοια αυτή η εμβέλεια τους δεν μπόρεσε να ξεπεράσει το πολιτικό εμπόδιο που ο Ανταίος έβλεπε να υπάρχει στη χώρα και το τραγικό τέλος του Μπάτση σηματοδότησε την έκλειψη του αιτήματος για βαρεία βιομηχανία για τα επόμενα 30 χρόνια.

Οικονομικές εξελίξεις 1944-7

Τους τελευταίους μήνες πριν την απελευθέρωση ο υπερπληθωρισμός άγγιξε αστρονομικά μεγέθη. Μεταξύ Οκτωβρίου- Νοεμβρίου 1944 η νομισματική κυκλοφορία αυξήθηκε κατά επτακόσιες φορές (Sweet-Escott 1954, 96)¹⁴. Στις 11 Νοεμβρίου 1944, ημέρα της απελευθέρωσης, με τον νόμο 18 εισήχθη νέα δραχμή αξίας 50 δισεκατομμυρίων παλαιών, με ταυτόχρονη διαγραφή χρεών, καταθέσεων, ασφαλιστικών υποχρεώσεων, ομολογιών και γενικά κάθε χρηματικής υποχρέωσης εκφρασμένης σε παλαιές δραχμές. Ο παράδεισος αυτός του οφειλέτη δικαιολογήθηκε από τον υπερπληθωρισμό της κατοχής και την ανάγκη ενός οικονομικού ξεκινήματος από μηδενική βάση, ήταν ωστόσο προβληματικός, είτε από τη φιλελεύθερη σκοπιά του σεβασμού των συμβάσεων, είτε από την σοσιαλιστική καθώς ευνοούσε τράπεζες και ασφαλιστικές εταιρείες περισσότερο από ό,τι μικροοφειλέτες. Ωφελούσε όσους είχαν τοποθετήσει τα πληθωρισμένα τους χρήματα σε αγορές ακινήτων κατά την κατοχή, και το δημόσιο που παράγραψε το εσωτερικό του χρέος. Οι αποταμιεύσεις μηδενίστηκαν.

Κατά τον Palairat, δεν υπήρχε σχέδιο δράσης για την οικονομία κατά την απελευθέρωση και ο ίδιος ο Ζολώτας ομολόγησε σε βρετανούς ιθύνοντες ότι «δεν ήξερε τι να κάνει» (Palairat 2000, 55). Ο αμερικανός πρέσβης, που συνάντησε κοινωνικά στις 28 Οκτωβρίου 1944 τους Ματζαβίνο και Ζολώτα, αναφέρει ότι τους

---

¹⁴ Πρβλ. και Makinen 1984 και 1986

συνέστησε να κάνουν κάτι για την αξία του νομίσματος, για να του απαντήσουν «αυτό εξαρτάται από εσάς», δηλ. τους άγγλο-αμερικάνους (Iatrides 1980, 634). Ο Ζολώτας στο μεταξύ στην ΤΕ ήθελε παλαιά και νέα δραχμή να κυκλοφορούν παράλληλα, χωρίς επίσημη ισοτιμία μεταξύ τους. Η τελευταία θα προέκυπτε από την ελεύθερη αγορά.¹⁵ Ως το τέλος του Νοεμβρίου οι τιμές αυξήθηκαν κατά 50%. Η νέα δραχμή στάθηκε αδύνατο να υποκαταστήσει τη χρυσή λίρα που αποτελούσε νόμισμα με αξία εξαργυρώσιμη στην παγκόσμια αγορά και προσφερόταν από την Τράπεζα της Ελλάδος (ΤΕ) για αποθησαύριση, κερδοσκοπία και συναλλαγές. Ο πρώτος προϋπολογισμός της Ελλάδας καταρτίστηκε εκφρασμένος σε χρυσές λίρες (Patterson, 1948, 45-6). Κατά τους φορείς της οικονομικής πολιτικής, η εμπιστοσύνη στην νέα δραχμή μακροχρόνια εξαρτιόταν από το αν η ΤΕ θα πωλούσε / αγόραζε χρυσές λίρες στην ισοτιμία 600 δρχ τη λίρα. Σύντομα όμως ξεκίνησε η υποτίμηση του νέου νομίσματος, που επιταχύνθηκε με το ξέσπασμα της πολιτικής κρίσης (παραίτηση υπουργών του ΕΑΜ). Οι σύμμαχοι παρακολουθούσαν αυτή την πανευρωπαϊκά πρωτόγνωρη πολιτική ανοικτής αγοράς με τη χρυσή λίρα, χωρίς να συμφωνούν, αλλά και με στραμμένη την προσοχή τους στο πολιτικό ζήτημα. Άλλωστε κατά το διάστημα αυτό η ΤΕ χρησιμοποιούσε το εθνικό απόθεμα χρυσού για αυτή τη πολιτική, ενώ αργότερα άρχισαν τα αιτήματα παροχής χρυσών λιρών απ τους συμμάχους.

Μετά τη Βάρκιζα, η κατάσταση χειροτέρευσε. Η κυβέρνηση Πλαστήρα δεν απέλυε τους δημόσιους υπαλλήλους, που είχαν διοριστεί επί κατοχής για ανθρωπιστικούς λόγους και το μισθολόγιο των οποίων ήταν εν μέρει υπεύθυνο για το έλλειμμα του προϋπολογισμού. Η είσπραξη φόρων χώλαινε και η είσπραξη από πωλήσεις εφοδίων της UNRRA αποτελούσε το 40% των δημοσίων εσόδων. Οι βιομήχανοι δεν επένδυαν περιμένοντας όπως ισχυρίζονταν «δανειακά κεφάλαια», αν και κατά διάφορες εκτιμήσεις είχαν χρυσές λίρες. Οι εμπορικές τράπεζες όχι μόνο δεν

---

¹⁵ Κατά τον Palairret, ο Ζολώτας είχε κατά νου τη ρωσική εμπειρία του 1923/24. Σύμφωνα με αυτή οι καθημερινές συναλλαγές γίνονταν σε πληθωρισμένες – παλιές αξίες, ενώ οι «επίσημες» συναλλαγές σε νέες, το νόμισμα των οποίων καλύπτεται σε χρυσό. Η εργασία του Palairret είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, δεν εξηγεί, ωστόσο, πειστικά τη βασική του θέση, ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις εφαρμόζαν συνειδητά σχέδιο έκπτωσης της αξίας της δραχμής από την κατοχή και μετέπειτα.

διέθεταν πιστώσεις, αλλά δανείζονταν από την ΤΕ για να πληρώσουν τους υπαλλήλους τους.

Την 1 Ιουνίου 1945 η χρυσή λίρα έφτασε τις 19 000 δρχ. Οι τιμές είχαν ανέλθει κατά 400%, οι μισθοί κατά 150% και η βιομηχανική παραγωγή ήταν στο 30% του 1938. Μόνο το ενοικιοστάσιο του 1940 λειτουργούσε υπέρ των κοινωνικά αδυνάτων. Στο σημείο αυτό (3/6/1945) ανέλαβε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης ο Βαρβαρέσος και εφάρμοσε το «Πείραμά» του, της σταθεροποίησης της οικονομίας μέσα από ένα ισχυρό κράτος. Αρχικά υποτίμησε τη δραχμή κατά 70% φέρνοντας τη λίρα Αγγλίας στις 2 000 και αύξησε τους μισθούς ιδιωτικών και δημοσίων υπαλλήλων κατά 50%. Μείωσε στο μισό τις τιμές προμηθειών της UNRRA παρά την κριτική, θέλοντας να ρίξει το κόστος παραγωγής. Ενεργοποίησε την αγορανομία. Εισήγαγε την έκτακτη εισφορά πληρωτέα σε 9 δόσεις. Παρά την κριτική που υπέστη από την αγορά για την ενέργεια αυτή, η εισφορά αυτή πληρώθηκε και για την περίοδο 1945-1946 ήταν το 70% των άμεσων φόρων, δεύτερη πηγή εσόδων μετά την φορολογία καπνού.(Candilis 1968, 28 –9).

Για δύομισι μήνες η πολιτική αυτή έδινε καρπούς. Η τιμή της χρυσής λίρας έπεσε από τις 17 000 στις 12 800δρχ. και οι τιμές κατά 20%.Ωστόσο εξαγγελίες του Βαρβαρέσου για νέες φορολογίες και για απολύσεις δημοσίων υπαλλήλων προσληφθέντων κατά την κατοχή για ανθρωπιστικούς λόγους εξαφάνισαν τα εμπορεύματα από την αγορά και προκάλεσαν απεργίες. Η εξαργύρωση χρυσών λιρών από το κοινό για τη διενέργεια πληρωμών υπερέβαινε τον πατριωτισμό εχόντων και κατεχόντων. Ούτε η κομμουνιστική αριστερά, αν και συγκυριακά αδύναμη πολιτικά, μπορούσε να ανεχθεί τη βελτίωση του κοινωνικού κλίματος, αφού επένδυε πολιτικά στην πώλωσή του για την κατάκτηση της εξουσίας. Μέσα σε κλίμα μεγάλης πολιτικής έντασης και κινητοποιήσεων ο Βαρβαρέσος παραιτήθηκε και τα οικονομικά της χώρας ξαναγύρισαν στον φαύλο κύκλο της αδιαφορίας με τον Γ. Κασιμάτη να αναδεικνύεται σε δεσπόζουσα μορφή σε θέματα οικονομικής πολιτικής.¹⁶

Η νομισματική αναρχία που ακολούθησε ανέβασε τον δείκτη κόστους ζωής από 15,5 τον Σεπτέμβριο του 1945 σε 100,3 τον Ιανουάριο του 1946 (Candilis 1968, 30), ενώ η αξία των μισθών καταποντίστηκε. Σύμφωνα με τον Γ.Πάττερσον «Η

---

¹⁶ Για τις απόψεις του Κασιμάτη, βλ. του ίδιου 1945.Είναι εξαιρετικά αποκαλυπτικό για την εσωτερική αντιπολίτευση κατά του Βαρβαρέσου (ο Κασιμάτης ήταν υπουργός στην κυβέρνηση του «Πειράματος», αλλά και σε επόμενες).

κυβέρνηση δεν κυβερνούσε. Απλά επέβλεπε την αποπροσανατολισμένη οικονομία» (Patterson, 1948, 252).

Στις αρχές του 1946 ανέλαβε η Μ. Βρετανία μια ύστατη προσπάθεια να στηρίξει την ελληνική κυβέρνηση ώστε να προλειάνει το έδαφος για την επαναφορά της μοναρχίας που αποτελούσε τον πολιτικό της στόχο. Στις 13/1/1946 δόθηκε δάνειο 25 εκ. από την Ex-Im Bank, ενώ τον Φεβρουάριο δόθηκαν 10 εκ. για στρατιωτικές προμήθειες και 45 εκ. δολάρια για τα Λίμπερτυς. Στις 24/1/1946 υπογράφηκε η Συμφωνία του Λονδίνου που απήλλαξε τη χώρα από οικονομικές υποχρεώσεις της προς τη Βρετανία, ενώ η Ελλάδα συμφωνούσε στη δημιουργία βρετανικής οικονομικής αποστολής και στη δημιουργία της Νομισματικής Επιτροπής στην οποία, όπως είναι γνωστό, ένας βρετανός και ένας αμερικανός θα συμμετείχαν με δικαίωμα βέτο.

Η ελληνική κυβέρνηση από την πλευρά της ζήτησε χρυσές λίρες από τους βρετανούς για να συνεχιστεί η ασκούμενη πολιτική, που οι Βρετανοί, παρά τους αρχικούς ενδοιασμούς τους, και έχοντας κατά νου τον δημοψήφισμα για τη μορφή του πολιτεύματος, τις έδωσαν. Όλοι οι ξένοι παρατηρητές της εποχής χαρακτήριζαν την πολιτική αυτή «αγορά χρόνου» με τη διαφορά ότι η χρήση του αποθέματος της χώρας σε χρυσό και συνάλλαγμα για την ικανοποίηση αναγκών των καταναλωτών θα δικαιολογούνταν, αν παράλληλα εισάγονταν θεσμικές μεταρρυθμίσεις που θα διευκόλυναν την ανασυγκρότηση. Δυστυχώς τέτοιες πολιτικές δεν αναπτύσσονταν, με τα πολιτικά πελατειακά δίκτυα της προπολεμικής εποχής να ανακατασκευάζονται πυρετωδώς, αντί της οικονομίας,

Η δραχμή υποτιμήθηκε στις 20 000 δρχ η λίρα και μετά τις εκλογές στις 31/3/1946 υπουργός Οικονομικών έγινε ο Δ. Χέλμης που έμελλε να κρατήσει το πόστο του για ασυνήθιστα μεγάλο, για την Ελλάδα, χρονικό διάστημα, ως τις 6.1.50.

Οι βρετανοί έθεσαν ως οικονομικό τους στόχο τον έλεγχο του πληθωρισμού που τον επιδίωξαν με δύο τρόπους: την πώληση χρυσών λιρών και την ισοσκέλιση του προϋπολογισμού. Ενώ αρχικά όπως είπαμε απέρριπταν την αγοραπωλησία χρυσών λιρών ως πολιτική, την εφάρμοσαν, στην επιθυμία τους να πετύχουν σχετική ηρεμία στην αγορά και καλά για τους ίδιους αποτελέσματα στο δημοψήφισμα για το πολιτειακό. Συνεχίστηκαν οι προσπάθειες ισοσκέλισης του προϋπολογισμού που είχαν αρχίσει επί Κασσιμάτη (υπό την υψηλή εποπτεία του Sir David Waley του βρετανικού υπουργείου οικονομικών) με αλλεπάλληλες μειώσεις ελλειμμάτων, η οικονομία λειτούργησε σε πιο φιλελεύθερες βάσεις και το 1946 κύλησε οικονομικά

ομαλά, χωρίς άλλα αξιοσημείωτα γεγονότα. Η πολιτική μισθών των Βρετανών συνίστατο στη θέσπιση στις 29/1/1946 των μισθών στο δεκαπλάσιο της ρύθμισης Βαρβαρέσου. Δεν υπήρξε πολιτική τιμών με αποτέλεσμα οι μισθοί να μένουν κάτω του πληθωρισμού, να ισοφαρίζονται ωστόσο από έκτακτες πληρωμές προς τους εργαζόμενους.

Τον Μάρτιο του 1946 η Δεξιά πήρε όπως είπαμε τις εκλογές στις οποίες η Αριστερά απείχε. Τον Σεπτέμβριο ο βασιλιάς γύρισε πίσω.

Η κυβέρνηση Τσαλδάρη που ανέλαβε στις 18/4/1946, παρότι η πρώτη εκλεγμένη μεταπολεμική κυβέρνηση, (και η πρώτη εκλεγμένη από το 1935) αντί να επικεντρώσει την προσοχή της στο οικονομικό ζήτημα, έθεσε ζήτημα αλυτρωτισμού (αγνοώντας την λεπτότητα της παγκόσμιας πολιτικής κατάστασης) και διώξης του κομμουνισμού, ενώ διέθετε το 35% των εσόδων του προϋπολογισμού για την εθνική άμυνα της χώρας. Έτσι έχασε την πολιτική εύνοια των ΗΠΑ. Απεργίες εργαζομένων έγιναν τον Ιούλιο, τον Οκτώβριο και τον Νοέμβριο, ενώ στα τέλη Ιανουαρίου 1947 οι δημόσιοι υπάλληλοι απέργησαν για 7 ημέρες, αναγκάζοντας τον Τσαλδάρη σε παραίτηση στις 24/1/1947, υπέρ μιας κυβέρνησης συνασπισμού κεντρώων. Τον Φεβρουάριο του 1947, ένα χρόνο μετά τη συμφωνία του Λονδίνου και την UNRRA να τελειώνει την αποστολή της σε ένα χρόνο από τότε, οι βασικές οικονομικές συνθήκες δεν είχαν αλλάξει από την απελευθέρωση και μετά. Τον Φεβρουάριο του 1947 τα αποθέματα της ΤΕ σε χρυσό είχαν εξαντληθεί.

Ο Paul A. Porter βρισκόταν ήδη στην Ελλάδα.

Αντί επιλόγου

Μεταξύ Οκτωβρίου 1944 και Ιανουαρίου 1947 είχαν σχηματιστεί δέκα κυβερνήσεις που αποδείχθηκαν αδύναμες να αποκαταστήσουν τις βασικές οικονομικές λειτουργίες της οικονομίας. Το φορολογικό σύστημα παρέμενε χαοτικό και άνισο καθώς επιβάρυνε γεωργούς και μισθωτούς χωρίς να αποδίδει αρκετούς πόρους. Η διογκωθείσα επί κατοχής δημοσιοϋπαλληλία δεν είχε αναμορφωθεί και, δυσκίνητη και κακοπληρωμένη, συνιστούσε εμπόδιο στην αποκατάσταση οικονομικής ευρυθμίας. Για παράδειγμα, οι περιορισμένης έκτασης έλεγχοι τιμών και μισθών που είχαν επιβληθεί για να αποτρέψουν τις αποθεματοποιήσεις προϊόντων και την άνοδο του πληθωρισμού αποδείχθηκαν κενοί περιεχομένου γιατί δεν μπορούσαν να εφαρμοστούν. Το πρόβλημα της οικονομίας ήταν κυρίως η αποκατάσταση των

υποδομών και η άνοδος της παραγωγής, ζητήματα που προωθούνταν βασανιστικά αργά. Οι έλεγχοι κρίνονταν από όλους απαραίτητοι, αλλά ήταν δυστυχώς ανεπαρκείς για να εξορθολογίσουν την χρήση του ξένου συναλλάγματος, περιορίζοντας τις εισαγωγές ειδών πολυτελείας. Άλλο ζήτημα αποκλειστικά ελληνικής σύλληψης και εφαρμογής ήταν η πώληση χρυσών λιρών ως μέσο νομισματικής σταθεροποίησης και καταπολέμησης του πληθωρισμού. Ναι μεν η ισοτιμία δρχ. / δολαρίου έμεινε, μεταξύ Ιανουαρίου 1946 – Ιανουαρίου 1947, σταθερή στις 5000 δρχ. το δολάριο, αλλά τα αποθέματα της χώρας σε χρυσό σχεδόν εξαντλήθηκαν μειώθηκαν, ενώ τον Μάρτιο του 1947 η ισοτιμία έπεσε στις 8000 δρχ.

Η αποτυχία αυτή της χώρας να τακτοποιήσει τα οικονομικά της ήταν παράδοξη. Η συνολική ξένη βοήθεια που δόθηκε στη χώρα από τον Οκτώβριο του 1944 μέχρι τον Ιανουάριο του 1947 άγγιξε τα 700 εκατομμύρια δολάρια από τα οποία η UNRRA 'δωσε τα 350 και οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί τα υπόλοιπα, ενώ, ως τον Ιούνιο του 1953, η Ελλάδα εισέπραξε 2 572 εκατομμύρια δολάρια σε οικονομική και στρατιωτική βοήθεια ! (Sweet-Escott, 1954, 193) . Η αδυναμία αξιοποίησής της για καλύτερα οικονομικά αποτελέσματα χρεώνεται στον ελληνικό πολιτικό κόσμο. Είναι αλήθεια βέβαια ότι η πολιτική αντιπαράθεση μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς βάρυνε το σκηνικό της ανοικοδόμησης αλλά αυτό δεν αποτελεί λόγο μη απόδοσης ευθυνών προς πολιτικές δυνάμεις στενά προσηλωμένες σε μια μικρόπνοη στρατηγική, ανήμπορες να εκτιμήσουν το μεταβαλλόμενο διεθνές πλαίσιο, με μια επιχειρηματική τάξη άκρατου εγωισμού και περιορισμένων στόχων.

Η Αριστερά είχε απελευθερώσει τη χώρα, αλλά αντί να καταλάβει την εξουσία, δέχτηκε να την μοιραστεί σε μια κυβέρνηση εθνικής ενότητας, χωρίς να συζητήσει την ακολουθητέα πολιτική. Έτσι έκανε ένα δεύτερο μεγάλο, από τη σκοπιά της, σφάλμα, παραχωρώντας και το πεδίο της οικονομικής πολιτικής σε φιλελεύθερους χειρισμούς. Στη συνέχεια αποδείχθηκε ότι δεν αναζητούσε πολιτικούς ή ιδεολογικούς συμμάχους για την πραγματοποίηση του «αστικοδημοκρατικού μετασχηματισμού» και αφέθηκε να παρασυρθεί στη δίνη του εμφυλίου.

Ο αστικός πολιτικός κόσμος στηρίχθηκε υπέρμετρα στον ξένο παράγοντα για να υποκαταστήσει την απώλεια πολιτικού ελέγχου που είχε υποστεί κατά την κατοχή. Λίγοι όμως πολιτικοί της Δεξιάς και του Κέντρου αντιλαμβάνονταν τις παγκόσμιες αλλαγές που είχαν στο μεταξύ συντελεστεί. Ανήμποροι να στηρίξουν μια πολιτική αρχών, οι περισσότεροι πολιτικοί επικαλούνταν «το χρέος των συμμάχων προς την

Ελλάδα» για να απαιτήσουν οικονομική βοήθεια, που ήθελαν να χρησιμοποιούν κατά το δοκούν, χάνοντας έτσι την εκτίμηση των ξένων εταίρων τους.

Ο Porter έφθασε στην Ελλάδα για να βρεθεί αντιμέτωπος με μια πρωτόγνωρη, γι' αυτόν, κατάσταση. Γράφοντας στις 14 Φεβρουαρίου του 1947 προς τον υφυπουργό των εξωτερικών W. L. Clayton έλεγε «Δεν υφίσταται εδώ κράτος σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Άντ' αυτού υπάρχει μια χαλαρή ιεραρχία ατομιστών πολιτικών, μερικών χειρότερων από άλλους, που είναι τόσο απασχολημένοι με τον ατομικό τους αγώνα για εξουσία, ώστε δεν έχουν το χρόνο, αν υποθέταμε ότι είχαν την ικανότητα, να αναπτύξουν μια οικονομική πολιτική».¹⁷

Παρ' όλα αυτά ο Porter προσέγγισε τα προβλήματα της χώρας με τη βεβαιότητα ότι, όπως το New Deal είχε οδηγήσει τις ΗΠΑ έξω από την κρίση, η αμερικανική βοήθεια θα απογείωνε οικονομικά την χώρα. Προϋπόθεση ήταν η ύπαρξη πολιτικών δυνάμεων που θα ανταποκρίνονταν θετικά σε αυτήν την προοπτική. Άλλωστε και η έκθεση της FAO, που είχε προηγηθεί τον Μάιο του 1946, ήταν εξαιρετικά αισιόδοξη για το πλουτοπαραγωγικό δυναμικό της Ελλάδας. (FAO 1947)

Από εκεί και ύστερα, και ως το 1952-53, πολλά γνωστά συνέβησαν. Εξαγγέλθηκε το δόγμα Truman και άρχισε το έργο της μια πολυπληθέστατη αμερικανική αποστολή. Στην πορεία η αποστολή συρρικνώθηκε και η βοήθεια, λόγω και του εμφυλίου, στρατιωτικοποιήθηκε. Το κεφάλαιο «ανάπτυξη βιομηχανίας στην Ελλάδα» που φαινόταν ακόμα ελπιδοφόρο το 1947, αν υπήρχε σοβαρό ενδιαφέρον από πλευράς ελληνικής οικονομικής πολιτικής, είχε κλείσει. Όταν το γεωστρατηγικό ενδιαφέρον των ΗΠΑ μετατοπίστηκε στην Κορέα, το ζητούμενο πια ήταν η σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας με κάθε τρόπο και το πέρασμα της οικονομικής ενίσχυσης της Ελλάδας στη σφαίρα ευθύνης της Ευρώπης.

---

¹⁷ Αρχείο P.A.Porter .Το παράθεμα αναφέρεται και απ τον Politakis 1990, 211-2.

Βιβλιογραφία

- Alexander, G. M. (1982), *The Prelude to the Truman Doctrine: British Policy in Greece 1944-1947*, Oxford: Clarendon Press.
- Amen, M. M. (1978), *American Foreign Policy in Greece 1944-1949: Economic, Military and Industrial Aspects*, Frankfurt am Main: Lang.
- Arndt, H. W. (1987), *Economic development. The history of an idea.*, Chicago: University of Chicago Press
- Bernstein, M. A. (2001), *A Perilous Progress*, Princeton: Princeton University Press.
- Candilis, Wray O. (1968), *The Economy of Greece, 1944-1966*, New York: Praeger.
- Davis, Lynn E. (1974), *The cold war begins: Soviet-American conflict over Eastern Europe*, Princeton: Princeton University Press.
- Delivanis, D – W. Cleveland (1949), *Greek Monetary Developments*, Bloomington: Indiana University Press.
- FAO (1947), *Report of the FAO mission for Greece*, Washington: FAO / US.
- Freris, A. F. (1986), *The Greek Economy in the Twentieth Century*, London: Croom Helm.
- Gaddis, John L. (1972), *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*, New York: Columbia University Press.
- Heller, Francis H. (1981), *Economics and the Truman Administration*, Kansas: University Press of Kansas.
- Iatrides, J. O. (ed.) (1980), *Ambassador MacVeagh Reports: Greece, 1933-1947*, Princeton: Princeton University Press.
- Kettl, Donald (1986), *Leadership at the Fed*, New Haven: Yale University Press.
- Lykogiannis, A. (2002), *Britain and the Greek Economic Crisis 1944-1947*, Columbia / London: University of Missouri Press.
- Kofas, J. V. (1989), *Intervention and Underdevelopment: Greece during the Cold War*, University Park: Pennsylvania State University Press.

- Makinen, Gail E. (1984), «The Greek Stabilization of 1944-1946», *American Economic Review*, 74.
- Makinen, Gail E. (1986), «The Greek Hyperinflation and Stabilization of 1943-1946», *Journal of Economic History*, 46.
- Mazower, M (1993) *Inside Hitler s Greece* ,Boston: Yale University Press
- Morgan, M. / D. Rutherford (1998), «From Interwar Pluralism to Postwar Neoclassicism», *History of Political Economy*, Annual Supplement, vol.30.
- Neubacher, H. (²1957), *Sonderauftrag südost 1940-45*, Göttingen: Musterschmidt.
- Palairt, M. (2000), *The Four Ends of the Greek Hyperinflation of 1941-1946*, Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- Patterson, G. (1948), «The Financial Experience of Greece from Liberation to Truman Doctrine (October 1944 – March 1947)», Ph.D. Thesis, Harvard University.
- Politakis, G. (1990), «Greek Policies of Recovery and Reconstruction, 1944-1952», Ph.D. Thesis, Oxford Univesity.
- Richter, H. (1973), *Griechenland zwischen Revolution und Konterrevolution (1936-1946)*, Frankfurt: EVA.
- Ritter, H. (1986), «German Policy in Occupied Greece and its Economic Impact», in *Germany and Europe in the Era of the Two World War*, ed. F. X. J. Homer – L. D. Wilcox, Charlottesville: University Press of Virginia.
- Shackle, G. L. S. (1967), *The Years of High Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Spulber, N. (1989), *Managing the American Economy from Roosevelt to Reagan*, Bloomington: Indiana University Press.
- Stein, H. (1969), *The Fiscal Revolution in America*, Chicago: University of Chicago Press.
- Sweet-Escott, B. (1954), *Greece: A political and economic survey, 1939-53*, London: R.I.I.A.
- Truman, Harry (1955), *Memoirs, vol 1, Years of Decisions*, N. York: Doubleday
Truman, Harry (1956), *Memoirs, vol 2, Years of Trial and Hope*, N.York: Doubleday
- Wittner, L. S. (1982), *American Intervention in Greece, 1943-1949*, New York: Columbia University Press.

Βαρβαρέσος, Κ. (1953) , Η δράσις μου εις την διοίκησιν της Τραπέζης της Ελλάδος, *Αρχείο Κ. Βαρβαρέσου*, Τράπεζα της Ελλάδος

- Βενέζης, Η. (1955), *Χρονικόν της Τραπέζης της Ελλάδος*, Αθήνα.
- Ζαχαριάδης, Ν. (1945), *Δέκα χρόνια αγώνες του ΚΚΕ*, Αθήνα.
- Ζέβγος, Γ. (1945), «Δημοκρατικός και έπειτα σοσιαλιστικός μετασχηματισμός», *ΚΟΜΕΠ*, 4.
- Ζολώτας, Ξ.(1944),Επί του νομισματικού ζητήματος (22-9-44), *Αρχείο Κ. Βαρβαρέσου*, Τράπεζα της Ελλάδος
- Ζολώτας, Ξ. (1945), *Η πολιτική της Τραπέζης Ελλάδος από 19-10-44 μέχρι 8-1-45*, Αθήνα Παπαζήσης
- Ζολώτας, Ξ. (1997), *Νομισματικές και Οικονομικές Μελέτες 1945-1996*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.
- Κασιμάτης, Γρ. (1945), *Το Οικονομικόν Πρόβλημα*, Αθήνα: Σάκκουλας.
- Κιτσίκης, Ν (επ.) (1933) *Η οικονομική έρευνα των μεγάλων τεχνικών ζητημάτων*, Αθήνα ΤΕΕ
- Μαϊμούκας, Γ. (1945), *Σαράντα πέντε ημέρες οικονομικής πολιτικής τριών καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Αθήνα.
- Μπάτσης, Δ. (1945), «Το βασικό πρόβλημα της ανοικοδόμησης», *Ανταίος*, 1: 2-4.
- Μπάτσης, Δ. (1947), *Η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα*, Αθήνα: Νέα Βιβλία.
- Σταθάκης, Γ. (2004), *Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Σβώλος, Α. (1972) *Προβλήματα του έθνους και της δημοκρατίας*, Αθήνα Στοχαστής
- Ψαλιδόπουλος, Μ.(1989) *Η κρίση του 1929 και οι έλληνες οικονομολόγοι*, Αθήνα ΙΕΠ-Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος
- Ψαλιδόπουλος, Μ (1999) *Πολιτική Οικονομία και έλληνες διανοούμενοι*. Αθήνα Τυπώθητω-Δαρδανός